

KRAJ STAROGA I(LI) POČETAK NOVOGA: JEZIK, KNJIŽEVNOST, KULTURA OD 1790-IH DO 1830-IH

„Sad, kad si kugla zemaljska slobodu uzima posvud,
Svjesno odbaciti nju, bio bi luđački čin!”

(Tituš Brezovački, *Utok triju sestara, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, novom banu Ivanu Erdődyju, da ne bi ostale bez svojih kruna i zaručnika Leopolda Ugarskog*, 1790, prema Novaković 2001)

Posljednjih desetak godina 18. i rana desetljeća 19. stoljeća drže se prijelomnima u povijesti tzv. zapadnog kruga jer su tijekom njih odjelotvoreni preduvjeti propitivanja, destabiliziranja i ukidanja ili barem ozbiljnoga kompromitiranja postavki *ancien régime*a, nasuprot kojemu se pozicionirala moderna građanska kultura zasnovana na načelima liberalizma, meritokracije i demokratizma te usporedo i nacionalizma. Riječ je o prvoj etapi tzv. *doba revolucije* (Hobsbawm 1962), simbolički omeđenoj zbivanjima u Francuskoj 1789. te u srpnju 1830. godine. Bez obzira na to što se praktično potvrdila kao, kako je naveo B. Anderson, „[s]ilan i zbunjujući lanac događaja koje su doživjeli njezini stvaraoci i njezine žrtve”, Revolucija se vrlo brzo preobrazila u prepoznatljivu „stvar’ koja je dobila ime” (Anderson 1990: 77). Premda daleko od toga da je naišla na homogen prijam i jednoznačno interpretiranje, u kratku se vremenu oblikovala u „pojam’ na stranici tiskanog teksta i, kasnije, u model” (*ibid.*). Pritom su se utjecajnim pokazali i napoleonski ratovi koji su, osim što su izmijenili kartu Europe i usto što su primarno bili

vođeni francuskom osvajačkom politikom, pridonijeli širenju retoričkih i simboličkih (nerijetko u manjoj ili većoj mjeri modificiranih i konkretnim, lokalnim situacijama prilagođavanih) odjeka revolucionarnih vizija, među ostalim, „jezika nacionalne obnove” i „gesti jednakosti i bratstva” (Hunt 1984: 15), čime su dodatno osnaženi već prisutni prosvjetiteljski principi „autonomnosti” (kao prava na izbor i samoopredjeljenje), „konačnosti ljudskih činova” (u smislu usmjerenosti na antropocentrično definirane ciljeve) te „univerzalnosti” (kao primjenjivosti podrazumijevanih sloboda i prava na sve pojedince i društvene skupine) (usp. Todorov 2015: 10–16).

Najznačajnija posljedica napoleonskih ratova u pogledu statusa budućega hrvatskoga nacionalnog prostora bila je njegovo konačno obuhvaćanje unutar granica Habsburške Monarhije slijedom odredbi Bečkoga kongresa. Njima se, bez obzira na to što je taj teritorij ostao upravno razjedinjen, uspostavila geopolitička podloga profiliranja identifikacijskih i emancipacijskih zahtjeva moderne hrvatske nacije koji su se pozivali na predodžbe Trojedne Kraljevine kao povijesnoga entiteta i suvremenoga ideologema te na ideje etnokulturnoga (južno)slavenstva, odnosno ilirstva, također na ovaj ili onaj način naslijeđene iz hrvatske i europske dalje ili bliže prošlosti (usp. npr. Rapacka 2002: 74–84, 110–115). Za Bansku Hrvatsku, koja će postati središtem nacionalnointegracijskih procesa, ključnom se nametnula 1790. godina, kada je Hrvatski sabor pod dojmom netom okončana jozefinističkog apsolutizma upravljanje hrvatskim i slavonskim županijama proglasio nadležnošću Ugarskoga namjesničkog vijeća, dok su mađarski staleži iznijeli zahtjev da se kao službeni jezik u Ugarskoj umjesto dotadašnjega latinskog uvede mađarski, što je naišlo na otpor hrvatskih nuncija u zajedničkome Ugarsko-hrvatskom saboru, a višestruko opetovanje i variranje te teme tijekom narednih desetljeća odredilo je perspektive ne samo političkih nego i kulturnih strategija i praksi čije će, što se hrvatske strane tiče, dominantne ideje institucionalnu formu i artikulaciju zadobiti 1830-ih i 1840-ih godina u razdoblju hrvatskoga narodnog preporoda, odnosno ilirskoga pokreta.

Zbog toga se u hrvatskoj historiografiji interval otvoren 1790. godinom tumači kao nezaobilazan okvir ili kao pripremno razdoblje hrvatskoga narodnog preporoda (usp. npr. Stančić 1985, Šidak *et al.* 1988), čijim se najvećim postignućem smatraju jezična i kulturna kohezija te dijelom i politička konsolidacija (proto)nacionalnih sastavnica razjedinjenih imperijalnim upravama. Procesi koji su kulminirali u preporodu odvijali su se napose na polju tada još tradicionalno, široko pojmljene književne kulture, pa su i njegovi vodeći predstavnici svoj pokret, koji je bez sumnje bio i politički, deklarirali u prvome

redu kao *književni*, preuzimajući na sebe misiju kakvu su imali i reprezentanti drugih sličnih europskih nacionalnoromantičarskih strujanja, mahom „pisci, uglavnom pjesnici i povjesničari”, politika kojih je bila „više literarna nego životna” (Taylor 1990: 39). Makar se stoga čini da je za razmatranje (pred)preporodnoga razdoblja komplementarnost (političke i kulturne) historiografije, povijesti jezika i povijesti književnosti samorazumljiva, u modernoj je hrvatskoj znanosti došlo do podjela pitanja što ih ono otvara, što je rezultiralo i analitičko-interpretativnim čvorovima na koje se svaka od navedenih struka opsesivno vraća s primišlju da bi njihovo razrješenje bilo supstancijalno za nacionalnu (samo)svijest. Dok je npr. na planu (socio)lingvističke povijesti D. Brozović svojim eksplikacijama 1960-ih i 1970-ih potaknuo i istaknuo teze o tome da je kraj 18. i početak 19. stoljeća završna epizoda prve (proto)standardizacijske etape hrvatskoga jezika otvorene decenijima ranije, u povijesti književnosti neposredne se pretpreporodne dekade prikazuju kao stanoviti vakuum, vrijeme međusobno nepovezanih ili iznimno slabo povezanih pokrajinskih, estetski uglavnom minornih i s paralelnim europskim (romantičarskim) književnim trendovima nekoordiniranih (anakronih) pokušaja, zbog čega se taj period, uz određene rezerve jer mu u njoj možda nije mjesto kao ranijim razdobljima, renesansi i baroku te njihovim jasnijim izdancima u 18. stoljeću (usp. Pavličić 1977: 366–367), ipak uvriježilo sagledavati u sklopu tzv. starije hrvatske književnosti. Ili, ako ne posve tako, onda kao *zamućenu* „kontaktnu zonu dvaju studijskih modela” (*starije i novije hrvatske književnosti*) s kojom „naši književnopovijesni pregledi ionako ne znaju što bi” (Brešić 2012: 39). U cjelini, neposredno pretpreporodno i preporodno vrijeme tretiraju se kao predmeti površinski interferirajućih, ali u srži separiranih disciplinarnih procedura posvećenih (re)konstruiranju povijesti modernoga hrvatskoga nacionalnog identiteta, odnosno njegovih osovinskih komponenata, politike, kulture, jezika i književnosti.

Iako svijest o potrebi interdisciplinarnih uvida u oba ta razdoblja, ako se i zanemare drugi razlozi, onda zbog njihovih brojnih specifičnosti te sociokulturne i političke složenosti, ali i krucijalnosti, nije nova, ona inovativno metodološko uporište pronalazi u sferama otvorenima književnoznanstvenim zaokretom k povijesti i kulturi te simultanim *lingvističkim obratom* u historiografiji. Te paradigme etablirane tijekom druge polovice 20. stoljeća, zbog svojih uvjerljivih epistemoloških utemeljenja i (pr)ovjerenih istraživačkih potencijala, nisu izgubile ni na inspirativnosti ni na legitimnosti, a s osloncem na njih zamišljen je i tematski broj časopisa *Croatica* koji slijedi, u kojemu su okupljeni tekstovi iz jezikoslovlja, književne znanosti i kulturne

historiografije s namjerom da pridonese rasvjetljavanju razdoblja koje se, usprkos njegovu neupitnom (aktivnom) tranzicijskom karakteru, nerijetko doživljava kao (pasivni) intermeco ili jaz između staroga (pretpreporodnog) i novoga (post/preporodnog) sustava. Sabrane studije usredotočuju se na pojedine aktere ili artefakte hrvatske jezične, književne i političke kulture s kraja 18. i početka 19. stoljeća na području na kojemu će se konstruirati i konstituirati moderna hrvatska nacija, od Dubrovnika i Dalmacije (A. Pavešković, T. Šek Brnardić i M. Jurković, K. Radoš-Perković) preko kajkavske Hrvatske (A. Čavar, J. Lukec, B. Schubert, B. Štebih Golub) do Slavonije (D. Brunčić) te Istre, koja je, zahvaljujući gramatici Josipa Voltića, zajedno s drugim današnjim hrvatskim regijama uz koje se vežu jezikoslovci čijim je gramatikama posvećena studija S. Ham, također posredno ušla u horizonte temata. Uz nabrojene on sadrži i prilog L. Heke kao primjer viđenja hrvatsko-mađarskih političkih odnosa (re)definiranih 1790. iz domene mađarske historiografije te prilog J. Šesnić o oblikovanju američkoga nacionalnog imaginarija poslije Američke revolucije, čija elaboracija sugerira i mogućnosti komparativnih analiza relevantnih i za druge kulture, među inima i za hrvatsku.

Kao analize odabranih slučajeva prilozi koji se donose svjedoče o tome da je uvod u tzv. dugo 19. stoljeće u hrvatskoj kulturi, i ne samo u njoj, dionica koje brojni detalji još čekaju elementarno otkrivanje, prepoznavanje i upoznavanje. Pojedinačno, u potencijalnim odnosima i zbirno upućuju na daljnja proučavanja i propitivanja te konceptualiziranja heterogenosti promatranoga razdoblja kao onoga koje je ne nužno intencionalno zacrtavalo obzore integriranja moderne (nacionalne) kulture kako iz suvremene vizure shvaćenim regionalnim čimbenicima tako i u kontekstu svojevremenih inter(proto)-nacionalnih i globalnih kulturnih cirkulacija i dinamika. Bez nakane da iscrpi sve aspekte zahvaćenoga perioda, da ga predoči u totalnosti ili konstruira u optici ultimativne teleološki strukturirane nacionalnoemancipacijske (pri)povijesti, a na tragu konstatacije J. Le Goffa po kojoj „povijest nikad nije nepokretna” te se u njoj javljaju „više ili manje izvanredne renesanse koje se često oslanjaju na prošlost”, koja pak „služi jedino kao nasljeđe za skok u novo razdoblje” (Le Goff 2015: 104), ovaj se tematski broj može shvatiti i kao prilog 190. obljetnici hrvatskoga narodnog preporoda.

O samoj obljetnici, koja je, kako izgleda, prošla ispod radara šire kulturne i znanstvene javnosti, što je također indikativno, dalo bi se možda, s obzirom na brojne i različite interpretacije preporoda, kao i vremena koje mu je neposredno prethodilo, i diskutirati. Utoliko više nije naodmet podsjetiti

se da su protagonisti preporoda početak svojega djelovanja, vođenoga pod egidom revitalizacije (nacije, odnosno njezine tradicije) poglavito utemeljivanjem, kako su je zvali, *nove* (hrvatske ili *ilirske*) *književnosti*, nedvojbeno i eksplicitno vezali uz čin pokretanja Gajevih *Novina horvatskih i Danice horvatske, slavonske i dalmatinske* godine 1835. Osvještavanje i razumijevanje važnosti i implikacija toga događaja i onoga što je poslije njega uslijedilo argumentaciju bi neminovno moglo pronaći u razdoblju od kojega se preporod deklarativno distancirao, no iz atmosfere kojega je i proizašao, pri čemu bi granice između njih nadišle jednostavno diferenciranje i suprotstavljanje kontinuiteta i diskontinuiteta, ukazujući ne samo na to da oni nisu nužno isključujući, nego da mogu biti u složenim interakcijama, pa i uzajamno formativni i konstitutivni.

Suzana Coha

LITERATURA

- Anderson, Benedict. 1990. *Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*. Prev. Nata Čengić, Nataša Pavlović. Zagreb: Školska knjiga.
- Brešić, Vinko. 2012. Zamućeno područje hrvatske književne historiografije. Uvod u medijsko čitanje hrvatske književnosti. *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova XIV. Romantizam – ilirizam – preporod*. Ur. Cvijeta Pavlović, Vinka Glunčić–Bužančić i Andrea Meyer–Fraatz. Split – Zagreb: Književni krug Split, Odsjek za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 38–45.
- Brozović, Dalibor. 1966. Jezično značenje hrvatskog[a] narodnog preporoda. *Kolo*, 4, 8/9/10, 249–253. (Isto: Brozović 1970, 119–125)
- Brozović, Dalibor. 1970. *Standardni jezik. Teorija. Usporedbe. Geneza. Povijest. Suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Brozović, Dalibor. 1973. O ulozi Ljudevita Gaja u završnoj etapi hrvatske jezične unifikacije. *Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu*, 3, 35–63.
- Brozović, Dalibor. 1975. Hrvatski književni jezik u 18. stoljeću. *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, III. Ur. Franjo Grčević, Mladen Kuzmanović. Zagreb: Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 75–85.
- Brozović, Dalibor. 1978. Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti. *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*. Ur. Aleksandar Flaker, Krunoslav Pranjić.

- Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Sveučilišna naklada Liber, 9–83.
- Hobsbawm, Eric. 1962. *The Age of Revolution. Europe 1789–1848*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Hunt, Lynn. 1984. *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- Le Goff, Jacques. 2015. *Treba li povijest zaista dijeliti na razdoblja?* Prev. Gordana V. Popović, stručna redakcija Hrvoje Gračanin. Zagreb: TIM press.
- Novaković, Darko. 2001. Novi rukopis prigodnice *Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae trium sororum recursus* iz Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu. *Nikola Škrlec Lomnički 1729–1799*. Sv. 3. Ur. Eugen Pusić *et al.* Zagreb: Pravni fakultet *et al.*, 127–141.
- Pavličić, Pavao. 1977. Što je to starija hrvatska književnost? *Umjetnost riječi*, XXI, 4, 363–373.
- Rapacka, Joanna. 2002. *Leksikon hrvatskih tradicija*. Prev. Dalibor Blažina. Zagreb: Matica hrvatska.
- Stančić, Nikša (ur.). 1985. *Hrvatski narodni preporod. 1790–1848. Hrvatska u vrijeme Ilirskog pokreta*. Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske *et al.*
- Šidak, Jaroslav *et al.* 1988. *Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret*. Zagreb: Školska knjiga – Stvarnost.
- Taylor, A.[lan] J.[ohn] P.[ercivale]. 1990. *Habsburška Monarhija 1809–1918*. Prev. Omer Lakomica. Zagreb: Znanje.
- Todorov, Tzvetan. 2015. *Duh prosvjetiteljstva*. Prev. Gordana V. Popović. Zagreb: TIM press.

Autorska prava: © 2025 Autor(i). Ovaj je rad dostupan u otvorenom pristupu sukladno s licencijom Creative Commons Imenovanje 4.0. međunarodna.

Copyright © 2025 The Author(s). Open Access: This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.